

Prof. Dr. Emeritus
GÜLTEN KAZGAN

LİBERALİZMDEN NEO LİBERALİZME

Neoliberalizmin Getirisi
ve Götürüsü

Remzi Kitabevi

GÜLTEN KAZGAN. 1927’de İstanbul’da doğdu. Amerikan Kız Koleji ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunu.

Kazgan, TSKB’de uzman olarak çalıştı. İktisat Fakültesi’nde 40 yılı aşkın süre öğretim üyesi olarak hizmet verdi ve bölüm başkanlığını yaptı. İstanbul Bilgi Üniversitesi’nin kurucusu olan beş bilim insanından biri olarak, bu kurumun Kurucu Rektörü oldu. Kendisine “emeritus” (ömür boyu hoca) unvanı verildi.

Tarımsal ekonomi, dış ticaret, Türkiye ekonomisi ve iktisadi düşünce alanında çok baskılı eserleri var. Türkçe dışında İngilizce ve Fransızca yayınlanmış çalışmaları da bulunuyor.

İktisadi Düşünce adlı çalışması yaklaşık 40 üniversitede okutulan temel bir eser konumundadır.

Araştırmalarını halen İstanbul’da Bilgi Üniversitesi bünyesinde sürdüren Kazgan *Liberalizmden Neoliberalizme* başlıklı eseri iki yıllık bir çalışmanın ürünüdür.

Prof. Dr. Emeritus
GÜLTEN KAZGAN

LİBERALİZMDEN NEOLİBERALİZME

*Neoliberalizmin Getirisi
ve Götürüsü*

Remzi Kitabevi

LİBERALİZMDEN NEOLİBERALİZME / Gülten Kazgan

© Remzi Kitabevi, 2016

Her hakkı saklıdır.

Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Editör: Neclâ Feroğlu

Kapak: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-1717-6

BİRİNCİ BASIM: Nisan 2016

Kitabın basımı 2000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul

Sertifika no: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri

100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

Sertifika no: 10648

Teşekkür

Kitabın yazılmasında iki kişinin büyük katkıları oldu. Öğrencim Prof. Dr. Kenan Mortan, kitaplarını vererek kaynakçamı geliştirip, kütüphanesinin zenginliğinden yararlanmamı sağladı. İkinci kişi, kitabıma çeşitli yollardan katkısı olan oğlum Dr. Kerim Kazgan'dır. Her ikisine de sonsuz teşekkür borçluyum.

Kitap ilerlerken, yaptığım çok sayıdaki müsveddeyi temize çeken İstanbul Bilgi Üniversitesi İşletme Fakültesi sekreteri İlknur Toygar Değer'e, boş zamanlarını ayırarak, işimi kolaylaştırıcı katkısı için yine sınırsız teşekkürlerimi sunarım.

Son teşekkürüm ise, kitabı basan Remzi Kitabevi'ne; daha önce yazdığım, yıllardır aynı yayınevinde basılan *İktisadi Düşünce* başlıklı kitabımın günümüze bir uzantısı olan *Liberalizmden Neoliberalizm'e* başlıklı bu yeni kitabımı basmaya karar verdikleri için.

Prof. Dr. Emeritus
Gülten Kazgan

İçindekiler

Kısaltmalar	10
Önsöz.....	11

BÖLÜM 1

Liberalizmden Neoliberalizme

1. 18. yüzyılın Ortasında “Serbest Piyasa” Savunusunda A. Smith ve “Görünmeyen El”	14
2. “Görünmeyen el” Gidip Dönüyor	18
2.1. İkinci Dünya Savaşı ve Karl Polanyi.....	18
2.2. ABD ve İngiltere’de Neoliberalizm İçin Ön Hazırlıklar	19
3. Dünyayı Değiştiren Olaylar: 1970’li ve 1980’li Yıllar	26
3.1. Doların Altın Paritesinden Ayrılması: 1971.....	26
3.2. 1973 Petrol Krizi ve Petrol Fonlarını Tekrar Dolaşıma Sokma Projesi	27
4. Yeni Teknolojik Devrimin Küresel Getirileri	31
5. 1980’de ABD ile İngiltere’nin Dünyaya Seslenmesi	32
5.1. Neoliberalizmin Uygulamaya Girmesi	33

BÖLÜM 2

Neoliberalizme Geçiş Yılları: Sistem Yerleştiriliyor

1. Neoliberalizm ya da Küreselleşmenin Yerleşmesi: 1980’lerin Kısa Tarihçesi	36
2. 1980’li Yıllarda GOÜ Niçin Çöktü: Nedenleri ve Sonuçları	43
2.1. Çöküşün Nedenleri.....	43
2.2. Kişi Başına Gelir (KBG) ve Enflasyonun Seyri	45
3. 1990’lı Yıllarda Neoliberalizm’in Yeni Getirileri: Süreklileşen Krizler	47
3.1. GOÜ’nün Yaşadığı Zincirleme Finansal Krizler	47
3.2. Yaratılan Yeni Kurumlar Yoluyla Yeni Riskleri Denetime Alma Yöntemleri.....	50
3.3. Artan Risklerin Kaynağı.....	52
4. Uluslararası Parasal Fon Hareketlerinin Giderek Büyümesi.....	53

BÖLÜM 3

**Neoliberalizmden Küreselleşmeye: 2000'li Yılların
Başında Yeni Gelişmelerle Küreselleşme**

1. Küreselleşme Kelimesi Yerleşiyorken Yeni Gelişmeler	56
2. Küreselleşmede Yaşanan Üç Farklı Aşama:	
Genel Büyümede Farklılaşma	58
3. Göstergelerle, Rakamlarla Küreselleşme Çağı: 1985-2011	62
3.1. Düşük Gelirli Ülkelerde Değişme	62
3.2. Orta ve Yüksek Gelir Grupları	66
3.3. Kişi Başına Gelir Artış Hızı	68
4. Sermaye Hareketlerinde Küreselleşme.....	72
4.1. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Kısa Tarihçesi	72
4.2. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri.....	73
4.3. Doğrudan Yatırımlar.....	75

BÖLÜM 4

**Finansallaşmış Dünyada Rasyonel Davranış Sorunu
ve 2008 Krizinin ABD ile AB'yi Eşanlı Etkilemesi**

1. Beklentiler, Finans Piyasaları ve Oyunları.....	80
2. 2008 Krizinde ABD ve AB'nin Finans Piyasalarındaki Ortaklığı.....	81
3. Rasyonellik ve Krizde Kural Dışı Davranışların Rolü	83
3.1. ABD Finansında "Müşterek Bahis Oyunu"	84
3.2. Yeni Finansal Buluş: Türevler	85
3.3. Wall Street'in ve Bağlı Kurumların Ürünleri ve Oyunları	89
3.4. Finans Sisteminden Diğer Örnekler	91

BÖLÜM 5

**Finansal Serbestleşme, Spekülatif Yapı ve 2008 Küresel
Krizinin ABD ile AB'de Hazırlanması ve Gelişimi**

1. Finansın Serbestleşmesine Geçişin Yarattığı Sorunlar	102
2. Spekülatif Davranış ve 2008 Küresel Krizi.....	105
2.1. Krizin Hazırlanmasına Katkılar.....	105
2.2. Denetimsizliğin Getirileri ve Götürüleri.....	107
2.3. Krizin Üsselleşme Nedenleri ve Etkileri.....	108
2.4. Üsselleşme Yolunda Krizin Değişen Etkileri ve Yayılması	112
3. Kişisel Gelir Dağılımında Değişimden Kredi Balonuna	113
4. Finansal Serbestlikte Toplumsal Baskı ve Yaptırımlar	115
5. Dış Dengesizlikler ve Karşılaşılan Sorunlar	118
6. Krizden Çıkışta Yeniden Balon Şişerken AB'de Yeni Sarsıntılar	122

BÖLÜM 6

**Kapitalizmin Bir İstikrarsızlık Kaynağı “Artık”
Sorunu: Krizlerin Kaynağı Nerede?**

1. Reel Sermaye ve “Artık” Sorunu: Finansal Sermayenin Rant Arayışı ve Krizler	125
1.1. <i>Konunun Önemi</i>	126
1.2. <i>1970’leri İzleyen Yıllarda Finansallaşmanın Giderek Yoğunlaşması</i>	126
1.3. <i>Rasyonellik, İleri Düzey Finansallaşma ve 2008 Krizi</i>	128
2. Yakın Geçmişte Öngörülü İktisatçılar Ne Diyordu?.....	129
3. Gelir Dağılımı, Farklı Harcama Öğeleri ve “Artık” Düzeyi	132
4. “Artık” Sorunu ve Neoliberalizm.....	134
5. “Artık Sorunu”, Uzun Dönem Krizleri ve Savaşlar	136
6. “Artık” ve Finansal Küreselleşme	138
7. Beklenen Yeni Sanayi Teknolojisi Devrimi ve “Artık” Sorunu ...	139

BÖLÜM 7

İşçi Ücretleri ve İşsizlik

1. Çalışan İşçilerin Geliri.....	142
1.1. <i>İşçiler ve Ücretler</i>	142
1.2. <i>Çalışan İşçinin Milli Gelir Payında Değişim</i>	145
1.3. <i>Gini Katsayısındaki Değişimin Söyledikleri</i>	147
2. İşsizlik Sorunu	151
3. Genç Nüfus İşsizliği	153

BÖLÜM 8

Günümüze ve Geleceğe Bakış

1. İktisat Kuramları Üzerine Yeni Açıklamalar	154
2. 2015 Ortasında Dünya	159
3. 2000’lerde Yeni Bütünleşme Girişimleri	161
4. Yeni Sarsıntılar Nereden Kaynaklanıyor?.....	163
5. Tek Kutuplu Dünyadan Bölünmüş Dünyaya mı?	166
5.1. <i>Küreselleşme Nerede Mevcut?</i>	167
5.2. <i>Küreselleşme ve Sınıfsal Bölümleşme</i>	169
Bitirirken	171
Kaynakça	173

Kısaltmalar

AB: Avrupa Birliği	GOÜ: Gelişmekte Olan Ülkeler
AB-17: Avrupa para birliğine dahil ülke sayısı	GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla
AB-18: Avrupa Birliği para sistemindeki üye sayısı	GSYH veya GSYİH: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
BM: Birleşmiş Milletler	GÜ: Gelişmiş Ülkeler
Brics: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın oluşturduğu grup	IMF: Uluslararası Para Fonu
CEO: Şirket üst düzey yöneticisi	KBG: Kişi Başına Gelir
Decoupling: Birbirinden kopuş	LIBOR: Londra, bankalararası arz edilen faiz haddi
DGÜ: Düşük Gelirli Ülkeler	OGÜ: Orta Gelirli Ülkeler
DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü	OPEC: Petrol Üreten Ülkeler Örgütü
ECB: Avrupa Merkez Bankası	SAGP: Satın alma gücü paritesi
Euro: AB para birimi	SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhu- riyetler Birliği (1991'de dağıldı)
Euro alanı: Avrupa Birliği ortak para sistemindeki ülkeler	STA: Serbest Ticaret Anlaşması
FED: ABD Merkez Bankası	TDE: Uygulanan ithalatın kaynaklara göre dağılımı
G-20: Dünyanın milli gelir sırasıyla en büyük ilk 20 ülkesi	YGÜ: Yüksek Gelirli Ülkeler
G-7: Yediler grubu (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Kanada; Rusya ile G-8)	YPÜ: Yükselen Pazar Ülkeleri

Önsöz

Neoliberalizm, geliş hazırlıkları 1970’lerde başlayıp 1980’de yürürlüğe giren, neredeyse küresel ekonomi politikasının gerisindeki ideolojinin ismidir. Onu izleyerek de bir ideoloji ifade etmeyen “küreselleşme” kelimesi gelmiş ve yerleşmiştir. Uygulama alanı, dünyada kişi başına gelir itibarıyla “Orta Gelirli” ve “Yüksek Gelirli” ülkeler diye bilinen iki ülke grubudur; bunlar G-20 ülkeleri olarak tanımlanırlar. Kapsanmayan grup, artık küçük bir grup olarak kalan ve “Düşük Gelirli” ülkeler diye adlandırılan ilk ülke sınıfıdır ve neoliberalizm uygulamalarının dışında bırakılmıştır. Sistemi uygulayan, izleyen iki sınıf aynı zamanda gelir düzeyi uygun olduğu onaylanan ülkelerdir.

Neoliberalizm, “yeni liberalizm” anlamına gelir. İsmi, Avrupa’nın sömürgeler çağında, 1830-1914 yılları arasında, dönemin en güçlü ülkesi İngiltere öncülüğünde, altın para sisteminde yürütülen politikadan alır. Bunun, ekonomide serbestlik düzeni ise, “liberalizm” diye tanımlanır: Tam serbestliğin ilk uygulamasıdır, neoliberalizm de ikincisi oluyor.

Kitabı yazmayı düşünürken konuya yaklaşımımız bir merakla örtüştü: Neoliberalizm, uygulandığı Orta Gelirli Ülkeler (OGÜ) grubuna onların serbest seçimiyle değil, sistemi getirenlerin (başta ABD) baskısıyla girmiştir. Bu grup, yakın geçmişte (1980’li yıllar öncesi) serbestçe aldıkları dış borçları ödeyemeyince, bu kez ödemenin zorunlu şartı olarak kabul etmek durumunda kalmışlardır. Dönemin Avrupa Topluluğu ise, kendi bütünleşme programıyla uyuşmadığı için uyum yoluyla kabul etmek durumunda olmuştu. Oysa birinciler, borç ödemenin zorunlu şartları olarak istenenleri kabul etmek zorunda kaldılar.

Bu görünüŖe göre, neoliberalizm (ABD ile İngiltere hariç), herkesin isteyerek kabullendiğı değil de, zorunlu Ŗartlar altında uygulamaya konulan bir sistem olmuŖtu. Ancak bu haliyle sistem 35 yıldır yürürlüktedir ve karŖı çıkan da neredeyse yoktur; Ŗartları ihlal edenler ise çöktür.

Bu çerçeveyle yola çıkınca kaçınılmaz olarak izlenen yeni politikaların ne sonuçlar getirdiğini araŖtırmak Ŗart oldu. Ülke gruplarının başarısı ya da başarısızlık derecesi devreye girdi. Aynı bakıŖ açısıyla 35 yıldır uygulandığı dünyanın ilgili ülke gruplarında, başarı veya başarısızlık göstergesi olabilecek konuları inceledik, bu rejime tabi olmayan Düşük Gelirli Ülke (DGÜ), grubunu da karŖılaŖtırmalar için devreye soktuk.

Kitap, kaçınılmaz olarak, inceleme alanı kapsamında (1970’lerdeki hazırlıklar hariç) 35 yıl gibi kısa bir süreyi ele alıyor. Bundan ötürü de gelecekte her dönem, yeni eklemelerle güncelleŖtirilmeyi gerektiriyor; konunun gelecek zaman içinde izleniyor olabilmesi için başka yol yok. Bu yapılamadığı zaman ise kitap, neoliberalizmin baŖlangıç aŖamasının öyküsü olarak kalacaktır.

Kitap, 8 bölümdür ve uygulamada neoliberalizmin başarı göstergelerinin zaman içindeki öyküsünün adeta 35 yıllık açıklamalı bir takvimidir. Bu takvim sürecinde 2015’in ikinci yarısı gelirken, çok çetin dünya sorunları patlak vermiŖtir. 2008 küresel kriziyle baŖlayan sorunlar, 2015’te yeni bir açmaza girmiŖ bulunuyor; bu kez, Çin önderliğinde, 2008 krizinin kalıntıları henüz Avrupa’da görülürken yaŖanıyordur olaylar.

Neoliberalizmin işi zor olacak gibi görünüyor. Ayrıca belirtim ki kitapta, iktisat kuramının tam rekabet Ŗartları arasında yer alan “rasyonellik Ŗartı”nın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bağlamda, iktisat kavramına ilişkin bir tartıŖma da yer alıyor.

BÖLÜM 1

Liberalizmden Neoliberalizme

18. yüzyılda İngiltere’de Adam Smith’in iktisat kuramı ve gerisindeki “görünmeyen el”, iki yüzyıl sonra 1980’de, kimseye sormadan dünyaya geri getirildi, ABD ve İngiltere tarafından. Bu kez geri getiren görünen eller, ileri düzey finansallaşmayı da ekleyerek, kuramı Adam Smith’in öğretisinin çok ötesine taşıyor, uygulamalarda onun tasarımının da çok ötesine geçiyorlardı. Gerçi kapitalizm 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren altın para sisteminde de finansallaşmış ve liberalleşmişti. Ancak geçmişin altın para sistemi, likiditeyi sınırlayıcı bir etkendi. Likiditenin, neredeyse sınırsız bollaşmasının yaratabileceği ekonomideki aşırı kızmaları önleyebildiği ölçüde, çöküşlerin şiddetini de sınırlayabilme olasılığı bulunuyordu. Buna rağmen, çok şiddetli ve etkili uzun süreli bir finansal kriz (1873) yaşandı, 19. yy’ın sonuna doğru.

1971 Ağustos’undan bu yana, İkinci Dünya Savaşı sonrası yürürlükte olan para sistemini, kendi kararıyla sonlandırdı; kâğıt parayla böylece, likiditeyi yasalarının içinde “neredeyse sınırsız” genişletme olanağını ele geçirdi ve krizler “sürekli ve sınırsız yayılma” durumuna girdi. Son olarak, yine ABD ve İngiltere finansında patlayan ve en çok (o dönem) AB-17’nin Akdenizli ülkelerini sarsan 2008 küresel krizi, 2015 sonunda dahi tam atlatılamamıştı. ABD ve Avrupa Birliği’nin GSMH toplamı dünyanın neredeyse % 70’ni kapsıyor. Buna Yükselen Pazar Ülkelerini (YPÜ–Türkiye bu grupta yer alıyor) eklediğimizde, bunların gelir büyüklüğü, küresel gelirin % 70’ini aşiyor; geride kalan en alt gelir gruplarının da bu rakamlardan etkilenmesi olağan.

Burada amaç, Smith'in İngiltere için zenginleşme kaynağı gördüğü "görünmeyen el" yani "serbest piyasa" ile niçin finansal kapitalizmin aynı içerikli olmadığını ortaya koymaktır. Zaten kendisi "ahlak felsefecisi" olan Smith'in savunduğuyla günümüzün finansal kapitalizmini karşılaştırmak bile abestir. Ne var ki, kapitalizm kârlılık sıkışması yaşayınca, savaş da çıkarabiliyor, yozlaştırılan finansallaşmaya da başvurabiliyor, ahlak ilkelerine de boş veriyor. Bu da yadsınamaz bir gerçek.

Adam Smith'in liberalizmi savunan "görünmeyen el"i ile ABD ve İngiltere'nin dünyaya dayattıkları neoliberalizmi, yani küreselleşmeyi kabul ettirme yolları arasında benzerlik aramamak gerekir. Smith, sadece kendi gözlemi olan bir olayı, bir olguyu kitabında iletiyordu. Oysa onun ikinci aşaması sayılabilecek "neoliberalizm" ise, gelişmiş dostları ikna ve GOÜ'ye baskıyla uygulamaya sokuldu; ayrıca ülkeler üzerinde deneyler de yapıldı. Bu kitap bir yönüyle bunu anlatacaktır. Diğer boyutuyla da, amaç bu sistemin yarattığı toplumsal alışkanlıklar, yerleştirdiği politikalar dolayısıyla, çözülmesinin zorluklarının olduğunu tartışmaya açmaktır.

1. 18 YÜZYILIN ORTASINDA "SERBEST PİYASA" SAVUNUSUNDA A. SMİTH VE "GÖRÜNMEYEN EL"

İktisat, Adam Smith'in (1723-1790) *Ulusların Zenginliği*⁽¹⁾ başlıklı kitabı ile yeni bir sosyal bilim olarak doğmuş kabul edilir. A. Smith, İskoçyalı bir "ahlakbilimcidir". Bu kitabından önceki kitabı, "Ahlaki Duygular Kuramı"dır; yani Smith bir ahlak felsefecisidir temelde. Sanayi Devrimi'nin İngiltere'sinde, bunun getirdiği refah artışına koşut işleyen piyasanın getirilerine, sermaye

(1) "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (1776)" (Ulusların Zenginliğinin Mahiyeti ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma) A. Smith'in kitabının tam başlığıdır. Bu alt-bölümün yazılmasında, adı geçen kitabın 1930'daki İngilizce 5. baskısından yararlandık.

birikiminin doğurganlığına tanık oldu; çağında konu ettiği “görünmeyen el” ise harikalar yaratıyordu. Geri planda hazırlanan Fransız İhtilali (1789), Amerika’da eski İngiliz sömürgesinden yeni bir devletin doğuşu (1776), Avrupa’da yaşanan Aydınlanma Çağı’nın bütün sanatsal ve bilimsel getirilerine koşut, bir de “piyasa ekonomisi” denilen yeni bir olay vardı. Bir yandan yeni bir sanayi girişimci sınıfı yükselirken, yaşanan sanayi devrimi ve onun gerisindeki yeni buluş buhar makinesiyle birlikte, yeni bir devrim de yaşıyordu. Adam Smith bu arada, sanki “görünmeyen el” sayesinde işleyen, işlevlerini yerine getiren yeni piyasa sistemine tanık oluyordu. Bu kendi kendine işleyen, işlerken de refah yaratan sistem, tabii serbest bırakılmalıydı. Buna müdahaleye gerek yoktu çünkü sanki “görünmeyen el” onu gerektiği gibi işletiyordu.

A. Smith’in “görünmeyen el”i, temelde, Batı Avrupa’da sonu gelmekte olan, daha doğrusu gelmesi gereken merkantilist çağa tepkisinin ürünüydü. Merkantilizm, yüzyıllar boyunca devlet korumacılığıyla giderek zenginleşen, bunun için de devletin sağladığı “tek el rantlarına dayanan” bir sistemdi. Sistemin özelliği, uluslararası köle ticareti dahil, ticaretin ve finansın, devlet korumacılığı altında gelişmesi sayesinde yürümüş olmasıydı ve Batı Avrupa’daki feodal yapıyı yıkarken, tüccarları imtiyaz sahibi, devlet eliyle zenginleşen bir sınıf olarak doruklara taşımıştı. Nitekim, merkantilist çağda zenginliğin başlıca kaynağı, “ihracatın ithalatı aşması” yoluyla altın birikimi olmuş, kuramı da yerleşmişti. İngiltere’de buhar makinesinin 18. yy’ın ortasında yeni bir buluş olarak devreye girmesi ise, çok farklı bir gelir kaynağı, bir yeni dünya ve İngiltere için yeni olanaklar vaat ediyordu. Bu olanaklar ticaret değil, “sanayi üretimi” kaynaklı olacaktı; Merkantilizmin her alanda yoğun devlet müdahalesine ve desteğine dayalı düzeni ise, yerini “görünmeyen el”e dayalı yeni bir düzene bırakacaktı. A. Smith’in merkantilist düzene tepkisi ne denli şiddetli olmalı ki, beş kısımdan oluşan *Ulusların Zenginliği* kitabının bir alt bölümü merkantilizmin eleştirisine ayrılmıştı.

Ortaçağ Avrupası'nda Tanrısal düzeni, feodal lord temsil ediyordu; yerini kral egemenliğinde merkantilist tüccara, izleyen "tüccar-devlet" karması döneminde bırakmıştı; Büyük Britanya İmparatorluğu kuruluyordu. Sanayi üretimi, oysa yeni çağda, zenginleşme kaynağı olarak bu eski düzeni ikame ederken, sanki A. Smith, geçmiş zamanın feodal lorduna, kral egemenliğinde merkantilist tüccarına artık imtiyaz tanımayı reddediyordu. Yeni egemenlik ögesi, "görünmeyen el" in yönettiği soyut bir mekanizmadaydı (yani, yeni piyasa mekanizması). Buhar makinesiyle üretim yapan sanayi girişimcisi onların yerini almalı, zenginleşme kaynağı olmalıydı; "görünmeyen el" ise, bu sistemi kendi kendine işletecekti. Bu bağlamda A. Smith, yeni bir düzeni arayan ve bulan bir "misyoner" rolündeydi.

Uluslararası ticareti, "görünen eller"le, kral ve imtiyazlarla yüklü bir sistem içinde yürüterek zenginleşme yaratan merkantilizmi, yererek reddetti. A. Smith, onun yerine tam serbest, dışardan desteksiz ekonomiyi "görünmeyen elin yürüteceğini" savunurken, yaptığı ileri görüşlü bir yaklaşımdı.

Ne var ki, 19. yüzyılın ortasına gelinirken, eskisinin tasfiyesine yardımcı, yeninin gelişimine öncü ve destek olan bu yeni piyasa sistemi, işçi sınıfının aleyhine işliyordu; önceki dönemde emek için verilen destekler kaldırılmıştı. 19. yy'ın ortasına gelirken işçi sefaletle düşünce, sonuç, Avrupa çapında 1848 ayaklanmaları oldu; bütün Avrupa'yı sardı ve sarstı. "Görünmeyen el" üretim ve zenginleşme artışına katkı yaparken, işçinin bundan alacağı payı ihmal etmişti. Oysa, A. Smith gibi bir ahlak felsefecisinin, nüfus çoğunluğu oluşturan bir kesimi aç bırakmayı hedeflediği düşünülemezdi.

Bu olgunun önemini sezen, dikkate alan, paylaşımındaki bozulmaya dikkatini yoğunlaştıran Karl Marx – Friedrich Engels ikilisinin birlikte yazdıkları *Komünist Manifesto* tam da Avrupa'da patlayan 1848 isyanları sırasında basılmış, piyasaya çıkmıştı. Avrupa'da yayılan işçi ayaklanmalarına eklenen *Komünist Manifesto*'nun etkileri üst üste binince, zorunlu olarak devletlerin "görünen elleri", işçi sefaletini en azından dayanılır düzeye getirmeyi sağlayacak önlemleri almaya götürdü.

İzleyen finansal 1873 krizi ise, (Osmanlı devleti dahil)⁽¹⁾, kapitalizmin yeni ve şiddetli krizini ortaya dökmüştü. ABD’den intikal eden kriz, Avrupa’da borsaları ve bankaları batağa sokarken, işsizliği de doruklara çekiyor, Kuzey ve Güney Amerika kıtasına göç, işsizlikten kurtulmanın bir yolu oluyordu.

Ne var ki, bu krizi atlatmada barışçı çözüm bulunamamış olmalı ki, yeni kurulan Almanya dahil, Afrika kıtasının parça parça edilip ele geçirilmesi başlatıldı. Bir yandan Afrika’nın yeni bölgeleri keşfediliyor, bir yandan eski sömürgeciler (Portekiz, İspanya, kısmen Osmanlı) yerlerinden atılıyor ve yerlerini Avrupalı yeni sömürgecilere bırakıyordu. Ancak bu da yetmedi ve 1914’te patlayan Birinci Dünya Savaşı, altın para sistemiyle birlikte, “tam serbest piyasa” ekonomisinin de sonunu getirdi. (Bu süreci önceleyen Politik (Klasik) İktisat Okulu’nun John Stuart Mill ile sonunun geldiği, yerini Neoklasik Okul’a bıraktığı kabul edilir.⁽²⁾)

“Görünmeyen el”in fiilen tekrar geri gelmesi, yarım yüzyıllı aşkın bir süreyi aldı. Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen 1929 krizi ve Büyük Durgunluk yılları sonunda, J. M. Keynes’in “Genel Teorisi”ni,⁽³⁾ onu da izleyerek İkinci Dünya Savaşı’nı getirdi. Savaş sonrası “görünmeyen el” bir süre unutuldu; olayların seyri buna izin vermedi. Bağımsızlaşma mücadelesi veren sömürgeler bir yandan, sosyalist bir blok kurarak konumunu çift bloklu dün-

(1) Avrupa finansına Tanzimat’tan itibaren kapılarını açan Osmanlı, bu krizi en şiddetli biçimiyle yaşadı, 1875’te moratoryum ilan etti ve “Düyun-u Umumiye” (Genel Borçlar İdaresi) kurulmasıyla bağımsızlığını kısmen (ekonomisi ve maliyesi bağlamında) kaybetti. Nitekim, K. Wittfogel “Oriental Despotism” (Yale University Press) kitabında, “Osmanlı”nın 19. yy’ın yarısı sonrası dönemini, “yarı bağımlı” diye niteler, Çin’le birlikte. (Bkz: G. Kazgan *İktisadi Düşünce*, XXX. bölüm)

(2) Neoklasik Okul doğarken Batı Avrupa devletleri işçileri koruyucu önlemleri (başta 1871’de doğan Almanya) uygulamaya sokuyor; eğitimi yaygınlaştırıyor ve benzer önlemler alıyordu. Özellikle şiddetli bir kriz ve Afrika’nın sömürgeleştirilmesi sürecinde yaşıyordu bunlar. Neoklasik yazarlar geliştirilen matematik, geliştirilen istatistik yöntemleri eşliğinde hesapça “bilimsel” kuramları geliştiriyorlardı artık.

(3) The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936

Gülten Kazgan'ın *İktisadi Düşünce* adlı eserinin
bir anlamda devamı olan bu kitapta,
neoliberalizmin getirisi ve götürüsü tartışılıyor.
Kitap, neoliberalizmin öyküsünü
35 yıllık açıklamalı bir takvimde sunuyor.

Neoliberalizmin ufku pek parlak
görünmüyor ve bu bakımdan Kazgan'ın çalışması
iktisat dünyasında yeni bir tartışma başlatıyor.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1717-6

9 789751 417176

₺ 15,00